

АЛЬТЕРНАТИВНІ ПІДХОДИ ДО РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ВУГІЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Розглянуто альтернативні підходи до реструктуризації вугільної галузі, можливість їх використання залежно від внутрішніх факторів, наведено переваги та недоліки кожного альтернативного підходу.

Ключові слова: реструктуризація, вугільна галузь, концесія, оренда видобувних ділянок, закриття шахт, видобуток метану з виробленого простору, приватно-державне партнерство.

На сьогодні вугільна галузь України перебуває у складному становищі. Більшість українських шахт збиткові й дотуються державою, ці дотації лягають тяжким тягарем на державний бюджет країни. Разом з тим Україна не може відмовитися від власної вугільної промисловості, оскільки більшість українських шахт – містоутворюючі підприємства й забезпечують роботою велику кількість людей. До того ж власне вугілля є запорукою енергетичної незалежності країни. Саме тому українська вугільна промисловість потребує нових підходів до реструктуризації.

Серед науковців, які зробили вагомий внесок у дослідження процесу реструктуризації вугільної галузі, – О. І. Амоша, О. В. Воловодова, В. Г. Гадецький, О. В. Мартякова, А. М. Рассуждай, А. І. Кабанов, А. Л. Стариченко.

Метою дослідження є обґрунтування доцільності використання наведених підходів реструктуризації в умовах вугільної галузі України, а також розгляд та аналіз умов, за яких доцільно використовувати альтернативні підходи.

Реструктуризація вугільної галузі – складний процес внутрішніх і зовнішніх перетворень, спрямованих на поліпшення роботи галузі та, як наслідок, стану економіки в цілому. Процес реформування вугільної промисловості полягає у комплексному використанні окремих методів реструктуризації у визначеній послідовності. Порядок їх використання залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на процес реформування галузі загалом.

У більшості країн світу процес реструктуризації вугільної галузі включає такі методи, як закриття шахт, приватизація окремих підприємств або всієї галузі, концентрація виробництва на найперспективніших шахтах, консервація підприємств.

Закриття шахт є найпоширенішою формою реструктуризації. Зазвичай закриттю підлягають шахти, які мають невеликі запаси вугілля або собівартість видобутку на яких є високою (вона залежить передусім від глибини видобутку та потужності пласту). Тому передусім ліквідуються старіші вугільні шахти, які відпрацювали потужніші пласти і збільшують глибину видобутку. Крім глибини видобутку і потужності пласту на рішення про закриття шахти впливають такі фактори, як гірничо-геологічні умови ведення робіт, небезпечність шахти щодо викидів газу і вугілля, концентрація газу в гірничих виробках.

У багатьох країнах закриття нерентабельних шахт значно покращило стан економіки. Але цей процес потребує значних фінансових вкладень і призводить до негативних соціальних наслідків, тому в більшості країн світу шахти закривали поступово, що уповільнювало зростання вивільненої робочої сили на ринку праці, давало час на створення нових робочих місць для колишніх шахтарів.

Приватизація підприємств у вугільній промисловості поширена переважно у постсоціалістичних країнах. Приватизуються як окремі підприємства, так і галузь загалом. Процес приватизації є невід'ємною складовою ринкової економіки, що дає змогу вирішувати проблему фінансування галузі з бюджету країни. Приватизувавши підприємство, підприємець бере на себе зобов'язання забезпечити безпечні умови праці, своєчасну виплату заробітної плати, страхування робітників, дотримання умов трудового законодавства. З боку держави здійснюється постійний контроль за дотриманням цих умов.

На підприємця, який приватизував вугільне підприємство, покладається велика відповідальність, тому що шахти є найнебезпечнішими підприємствами в промисловості країни. Отже, насамперед він повинен інвестувати власні кошти в їх технічне переосна-

щення. Найпривабливішими для приватизації є шахти, які мають невелику глибину ведення гірничих робіт, великі запаси вугілля, значну потужність пластів, сприятливі гірничо-геологічні умови.

Світовий досвід показує, що прибуток більшості приватних вугільних підприємств перевищує прибуток державних. Як наслідок, приватні підприємства спрямовують більшу частку податкових відрахувань до державного бюджету країни. Саме тому в країнах з розвинутою ринковою економікою вугільна промисловість найчастіше перебуває у приватній власності.

Концентрація робіт на перспективніших шахтах. Сутність цього методу полягає у збільшенні видобутку на вугільних шахтах, які мають великі запаси вугілля та характеризуються кращими умовами проведення робіт. У процесі реструктуризації галузі насамперед закриваються найменш перспективні шахти, тобто ті, які відпрацювали більшу частину вугілля на власному шахтному полі та мають велику собівартість видобутку. Водночас влада країни або приватні підприємці інвестують кошти в розвиток перспективних шахт. За рахунок інвестицій створюються нові виробничі потужності, які дають змогу збільшити обсяг видобутку та відповідно зменшити собівартість видобутого вугілля. Створення нових виробничих потужностей зумовлює потребу в робочій силі, яка вивільняється із шахт, закритих на попередньому етапі реструктуризації.

Консервація шахт використовується, коли в шахті є великі запаси вугілля, але бракує коштів для ведення робіт. Крім того, до консервації вдаються, якщо держава намагається зберегти власні корисні копалини з метою використання їх у майбутньому. Під час консервації на шахті зупиняється видобуток вугілля, зменшується кількість робочого персоналу, ліквідуються допоміжні виробки. Упродовж періоду, коли шахта вважається законсервованою, на ній залишається мінімальна кількість робітників, яка забезпечує підтримання шахти в робочому стані.

Окрім основних методів реструктуризації (закриття шахт, приватизація підприємства, концентрація виробництва, консервація) [1], є менш поширені методи, які за певних умов сприяють створенню прибуткової та конкурентоспроможної галузі.

Як доводить зарубіжний досвід, в умовах трансформації економіки реструктуризація полягає в закритті збиткових підприємств та приватизації перспективних [2]. Таким чином, вугільна промисловість повністю переходить у приватну власність й держава не має впливу на неї. Цей сценарій реструктуризації ефективний у високорозвинутих країнах із ринковою економікою, коли держава за рахунок бюджетних коштів може надати соціальну допомогу вивільненим робітникам і цілком незалежна від власного вугілля.

В умовах України зазначена модель розвитку подій є неприйнятною, оскільки: по-перше, Державний бюджет України не в змозі виділити достатньо коштів для фізичної ліквідації шахт та надання соціальної допомоги вивільненим робітникам; по-друге, держава значною мірою залежить від власного вугілля, особливо в сучасних умовах високих цін на енергоносії. Виходом із такої ситуації є розвиток власної вугільної промисловості за рахунок залучення інвестицій. З огляду на це уряд України прийняв рішення про передачу в концесію вугільних підприємств приватним інвесторам.

У загальному розумінні концесія – це здавання державою в експлуатацію будь-якій зарубіжній або вітчизняній фірмі частини своїх природних багатств, підприємств і технологічних комплексів, інших об'єктів. Важливою відмінністю концесії є те, що стороною у правовідносинах є держава, а дозвіл на діяльність пов'язаний із державним монопольним правом на визначення ресурсів або здійснення певної діяльності, яка є прерогативою (монополією) держави [3].

Ефективність використання концесії у вугільній промисловості підтверджує досвід нової економічної політики (НЕП) 1921–1928 рр. У квітні 1921 р. В. Ленін у промові “Про концесію та розвиток капіталізму” [4] наголошував на необхідності залучення приватного капіталу в державний сектор економіки, зазначивши, що влада залишається в руках народу, а концесіонер виконує роль тимчасового орендаря. У зв'язку з цим радянська влада дозволила залучення приватного капіталу в економіку країни з метою відновлення промислового потенціалу після громадянської війни. Такі заходи дали можливість сконцентрувати фінансові ресурси на відновленні вугільних шахт. При цьому держава передавала в корис-

тування концесіонерам шахти як цілісний майновий комплекс, включаючи поверхневі споруди, підземні виробки та устаткування. До 1925 р. із 1604 шахт Донбасу в концесію було передано 432 шахти, видобуток яких становив більш ніж 10 % загального видобутку, а кількість зайнятих шахтарів дорівнювала близько 120 тис. осіб, або 10 % працюючих у вугільній галузі регіону [5]. У процесі реалізації цієї моделі з боку держави здійснювався постійний контроль за діяльністю шахт, переданих у концесію. Встановлювалася норма видобутку, висувалися певні вимоги до роботи кожного з підприємств.

Серед позитивних рис передачі вугільних шахт у концесію в період НЕПу слід назвати:

- ініціювання такої передачі державою;
- можливість стати концесіонером цілісного майнового комплексу шахт як юридичної, так і фізичної особи, здатної інвестувати у видобуток;
- створення спеціальних органів для вирішення питань концесії на державному, регіональному та місцевому рівнях виконавчої влади;
- купівлю державою видобутого концесіонером вугілля;
- включення в організаційно-економічний механізм передачі шахти в концесію економічної оцінки стану шахт, визначення мінімальних обсягів видобутку, перевірки фінансової спроможності та професіоналізму потенційних концесіонерів;
- урахування в договорі концесії гірничо-геологічних умов видобутку і техніко-технологічного стану шахт;
- зобов'язання концесіонера дотримуватися плану видобутку, встановленого державою [5].

Проаналізувавши концесійну форму власності за часів НЕПу, слід зауважити, що за рахунок приватних інвестицій у державне господарство була повністю відновлена промисловість країни. Після згортання НЕПу та націоналізації концесійних підприємств Радянський Союз отримав розвинуті та прибуткові підприємства, завдяки чому радянська економіка розвивалася за рахунок власних коштів.

На нинішньому етапі впровадження концесійної форми власності в окремі галузі економіки, у тому числі у вугільну галузь, дасть змогу модернізувати та поліпшити роботу підприємств. Згідно з чинним законодавством, рішення про передачу підприємства у концесійну форму власності ухвалюється на конкурсній основі, тобто з кількох претендентів обирається той, який зможе вкласти найбільше коштів у розвиток підприємства та запропонує найперспективніший план його розвитку. Претендент, який згодом стає концесіонером, зобов'язується виконувати поставлені урядом завдання (технічне переоснащення підприємства, розширення виробництва, поліпшення умов праці, створення нових робочих місць) та регулярно сплачувати до державного бюджету концесійну плату.

У сучасних умовах упровадження концесійної форми власності у вугільну промисловість дасть можливість припинити дотування підприємств галузі з боку держави, що зменшить навантаження на державний бюджет, а також за рахунок інвестиційних коштів переобладнати шахти, поліпшивши умови праці.

Концесійні платежі спрямовуватимуться на ліквідацію збиткових та неперспективних шахт, створення нових робочих місць для працівників ліквідованих шахт, будівництво нових підприємств вугільної галузі (рис. 1).

Значною перевагою надання підприємств вугільної галузі в концесію є те, що концесіонеру передається цілісний майновий комплекс, що охоплює соціальну сферу – лікарні, дитячі садки, клуби. Також після підписання договору концесіонер бере на себе всі борги й зобов'язання підприємства (сплата податків і розрахунки з кредиторами, якщо такі є). Головна відмінність концесії від приватизації та оренди полягає в тому, що майно, надане інвестору в концесію, залишається в державній власності, а після завершення терміну дії – повертається уповноваженому державному органу. Все нове та модернізоване устаткування також передається державі, тобто договір концесії не є підставою для переходу майна з державної власності у приватну [6, с. 3].

Отже, концесія є оптимальною формою реструктуризації вугільної промисловості в період трансформації економіки. Надання підприємств у концесійну форму власності дає можливість залучити приватні кошти для розвитку галузі, зберігаючи державне право

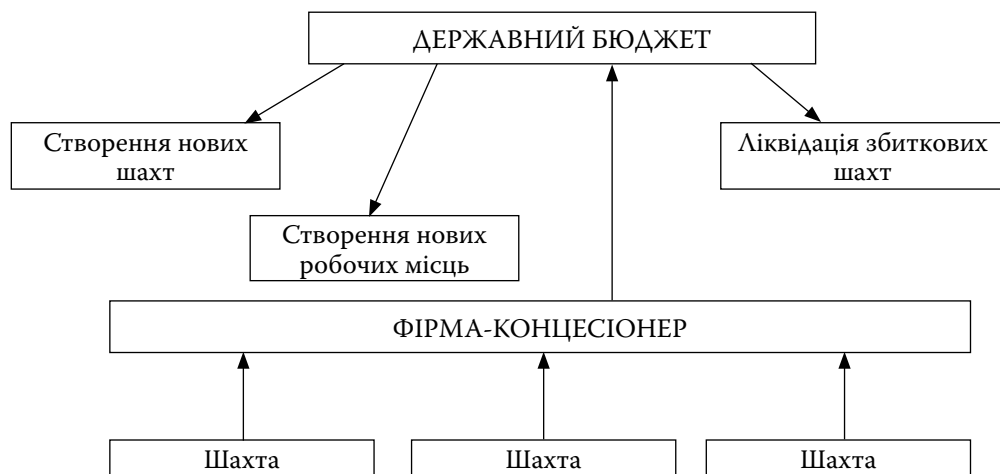

Рис. 1. Схема руху капіталу підприємств вугільної промисловості в концесійній власності

Складено автором.

власності. Крім того, кошти, отримані від концесії, є значно більшими, ніж кошти від оренди або приватизації. Концесіонер також має велику вигоду. Зазвичай претендентами на право концесії вугільних шахт стають власники металургійних та енергетичних фірм, які намагаються забезпечити підприємства власним паливом. Таким чином, концесіонер є захищеною стороною. Для зменшення собівартості видобутку вугілля підприємств залучає більше коштів у технічне переоснащення шахт.

Негативним чинником може стати те, що протягом дії концесійного договору підприємств намагаються видобути якомога більше вугілля, насамперед з перспективних пластів. Як наслідок, після завершення дії концесійного договору, незважаючи на технічний стан, забезпечений концесіонером, виникне питання про доцільність існування підприємства в майбутньому. Отже, держава має ретельніше контролювати перебіг видобувних робіт та своєчасно створювати нові робочі місця в разі необхідності ліквідації шахт.

Таким чином, реформувати вугільну промисловість України доцільно шляхом залучення приватних коштів, завдяки чому держава вирішить низку проблем галузі. Водночас підприємці не поспішають вкладати кошти в розвиток вугільних підприємств. Ця нерішучість пов'язана з тим, що технічне переоснащення всього підприємства потребує значних фінансових вкладень, до того ж є ризик, що всі ці вкладення не окупяться в майбутньому періоді. Іншим варіантом може бути передача державними вугільними шахтами видобувних ділянок в оренду приватним підприємцям. У такому разі приватний підприємець, тобто орендар, має право організовувати роботу орендованої ділянки та керувати нею. Видобуте на цій ділянці вугілля є власністю орендаря. У свою чергу, він зобов'язується сплачувати орендну плату.

Окрім орендної плати модель оренди передбачає сплату амортизаційних нарахувань, якщо підприємств орендує ділянку з майновим комплексом. Також орендар платить шахті за користування шахтною інфраструктурою (виробками, рейковим шляхом, конвеєром, стволом). У цьому випадку державна шахта є постачальником послуг з експлуатації власної інфраструктури, які полягають у: підтриманні в робочому стані основних гірничих виробок, транспортуванні вугілля з орендованої вугледобувної ділянки на поверхню, забезпеченні ділянки електроенергією, проведенні допоміжних виробок (якщо це обумовлено в договорі оренди) (рис. 2).

Перевагою такого методу реструктуризації є те, що державні шахти можуть розрахувати своє фінансове становище на майбутній період. Прибуток шахти не залежатиме від рівня видобутку, тому що згідно з чинним законодавством орендар зобов'язаний сплачувати встановлену договором оренду плату незалежно від наслідків своєї діяльності. Отже, шах-

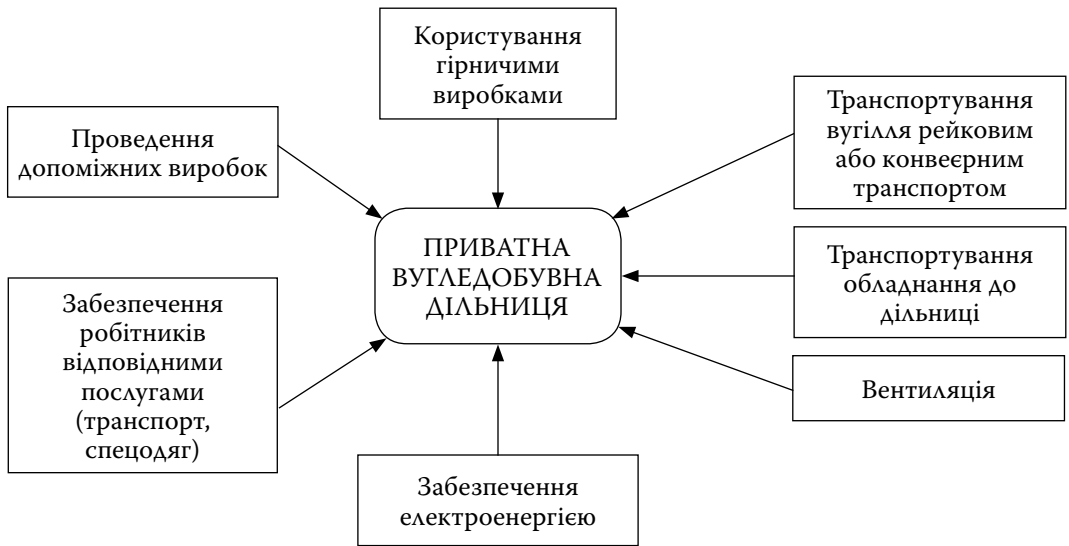

Рис. 2. Послуги, які надаються державною шахтою приватній добувній дільниці

Складено автором.

та функціонуватиме в стабільних умовах встановлений період часу. Використання оренди вугледобувних дільниць дасть змогу мінімізувати дотаційні виплати з боку держави, створюючи перспективу розвитку державних вугільних підприємств. Негативним чинником реалізації цього методу може стати низька потужність значної кількості вугільних пластів на шахтах України, тобто вони не є перспективними для розробки й навряд чи зацікавлять приватного підприємця.

Отже, який би з наведених методів не використовувався для реструктуризації вугільної галузі України – концесія або оренда видобувних дільниць, у будь-якому випадку виникає потреба в ліквідації найменш перспективних шахт.

У зв'язку з ліквідацією шахт постає проблема зайнятості вивільненої робочої сили, підтримки інфраструктури шахтних поселень. Тому головне завдання на цьому етапі полягає у створенні нових робочих місць. Способом його вирішення може стати заснування нових малих та середніх підприємств на територіях закритих шахт або налагодження новітніх виробничих процесів видобутку метану з виробленого простору нефункціонуючих шахт.

Поверхневий комплекс шахти має багато промислових споруд (цехи, склади), які можна використовувати в умовах нового підприємства. Також шахти мають достатньо розвинуту транспортну інфраструктуру (автошляхи, рейкові шляхи). Усі ці фактори роблять шахтні території інвестиційно привабливими для приватних підприємців. Але вони мало зацікавлені в інвестуванні коштів у такі проекти через складні законодавчі та податкові умови для приватизації або оренди вказаних територій. Отже, найважливішим питанням є стимулювання залучення інвестицій саме в території закритих шахт. Для цього потрібно:

- по-перше, передати в міську власність, тобто у розпорядження органів місцевого самоврядування, території нефункціонуючих шахт, що дасть можливість значно спростити процедуру передачі в оренду шахтних територій, оскільки це питання вирішуватиметься на місцевому рівні;
- по-друге, звільнити від податків на певний період або надати податкові пільги підприємцю, який готовий вкладати кошти в розвиток підприємницької діяльності на територіях закритих шахт, стимулюючи його інвестувати саме в ці проекти;
- по-третє, підтримувати на місцевому та регіональному рівнях діяльність підприємця (пільги на транспортування продукції, сировину) з метою розширення виробництва, а також залучення на підприємство якомога більшої кількості вивільнених робітників вугільної галузі.

Усі ці заходи мають здійснюватися тільки за умови, що робоча сила на підприємстві складатиметься переважно з робітників ліквідованих шахт, оскільки є частиною програми реструктуризації, мета якої – працевлаштування вивільнених робітників вугільної галузі.

Комплексне використання альтернативних методів реструктуризації вугільної промисловості дає можливість вирішувати проблеми галузі залежно від внутрішніх факторів (рис. 3).

Якщо шахта має великі запаси вугілля і є перспективною для подальшого експлуатування, доцільно передати її в концесію або надати видобувні ділянки в оренду. Вибір методу реструктуризації залежить від технічного стану шахти: у разі незадовільного технічного стану її доцільно передати в концесію з метою переоснащення за рахунок приватних коштів, за умови задовільного технічного стану – надати видобувні ділянки в оренду приватним підприємцям.

Якщо запаси вугілля на шахті незначні й подальше ведення робіт на ній недоцільне, можливі два варіанти розвитку подій:

1) за умов великих запасів метану – видобуток газу за рахунок залучених приватних коштів;

2) якщо великих покладів метану немає, ліквідація шахти та створення на її поверхнево-му комплексі нового підприємства, не пов'язаного з видобутком вугілля.

Приймаючи рішення про використання певного методу реструктуризації вугільної галузі, потрібно не тільки враховувати внутрішні фактори, а й аналізувати переваги та недоліки кожного з методів (таблиця).

Використання альтернативних підходів до реструктуризації вугільної промисловості базується на залученні приватних коштів у галузь. За сучасних економічних умов такий

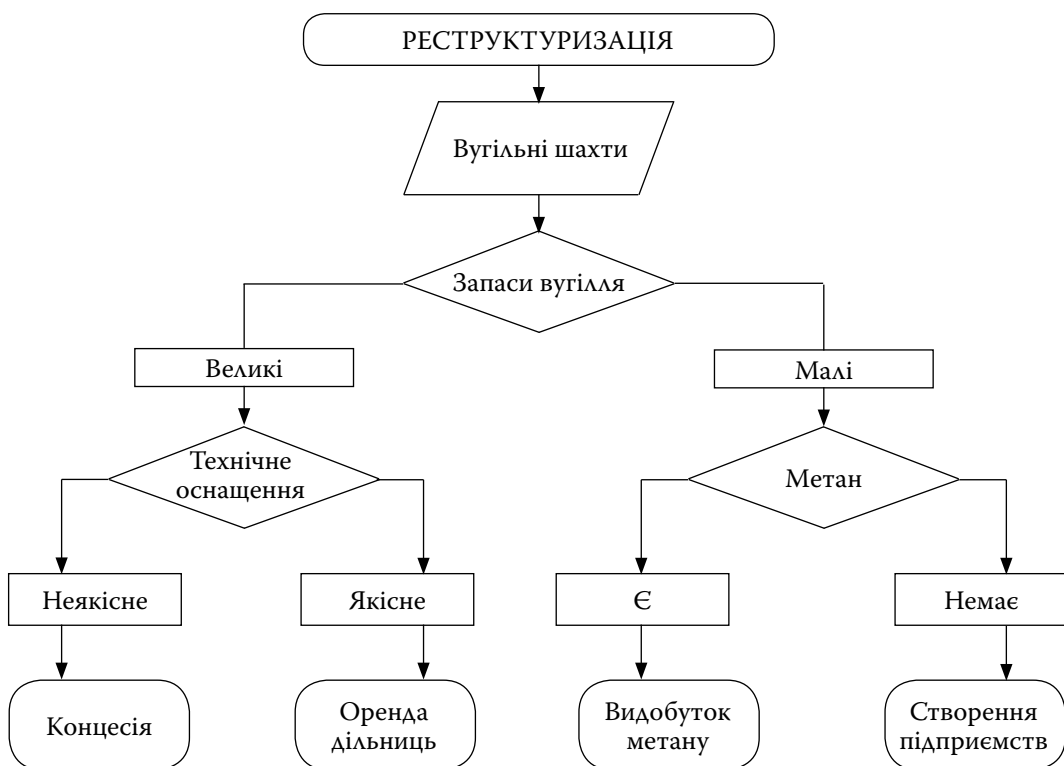

Рис. 3. Блок-схема використання концептуальних підходів до реструктуризації вугільної галузі

Переваги та недоліки концептуальних методів реструктуризації вугільної галузі

Концептуальний метод реструктуризації	Переваги	Недоліки
Концесія	Технічне переоснащення за приватні кошти. Постійний контроль за діяльністю підприємства з боку держави. Отримання коштів у бюджет у вигляді концесійного платежу	Видобуток вугілля з найперспективніших діляниць шахтного поля
Оренда видобувних діляниць	Отримання шахтою фіксованої орендної плати. Отримання шахтою плати за надання виробничих послуг орендареві. Незалежність фінансового стану шахти від рівня видобутку	Видобуте вугілля з орендованих діляниць є власністю орендаря
Видобуток метану з виробленого простору закритих шахт	Отримання палива. Нові робочі місця. Розвиток економіки регіону	Часткова зайнятість вивільнених робітників вугільної галузі
Створення малих та середніх підприємств на територіях закритих шахт	Нові робочі місця. Розвиток економіки регіону	Часткова зайнятість вивільнених робітників вугільної галузі (залежно від масштабів виробництва)

Складено автором.

шлях реформування є найактуальнішим. У зв'язку з цим на теперішньому етапі доцільно забезпечити привабливий інвестиційний клімат на регіональному та державному рівнях. На відміну від концесії та оренди видобувних діляниць проекти видобутку метану та створення підприємств на територіях закритих шахт інвестиційно є менш привабливими. Вони потребують більших обсягів фінансових ресурсів та мають великий ризик не окупитися в майбутньому періоді. Реалізація цих проектів майже неможлива без удосконалення законодавчої бази і надання податкових пільг.

Отже, в основу функціонування вугільної галузі України в майбутньому періоді слід покласти модель приватно-державного партнерства. Саме взаємодія держави з приватним капіталом є запорукою успішного функціонування не тільки вугільної галузі, а й економіки загалом.

Використані джерела

1. Сердюк О. С. Реструктуризація вугільної промисловості та її наслідки / О. С. Сердюк // Науковий вісник Національного гірничого університету: Економіко-правові умови діяльності підприємств. – Д., 2011. – С. 146–149.
2. Сердюк А. С. Реструктуризация угольной промышленности в постсоциалистических странах / А. С. Сердюк // Икономиката и управление в XXI век – решения за стабилност и растеж. Т. 6. – Свищов, 2011. – С. 487–494.
3. Электронный словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://yurist-online.com/uslugi/yuristam/slovar/k/2883.php>.
4. Электронная библиотека: гуманитарные дисциплины: история коммунистической партии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.guma.oglib.ru/bgl/1577/253.html>.
5. Рассуждай Л. М. Аналіз та удосконалення орендних відносин у вугільній промисловості / Л. М. Рассуждай, Є. М. Братков, А. Ф. Телюков // Уголь України. – 2004. – № 7. – С. 3–6.
6. Тимошук Н. Концессия угольных предприятий как путь к инвесторам / Н. Тимошук // Голос Украины. – 2011. – № 78. – С. 3.